

Un Estat sense nació? Una reflexió des de la Història

Cal replantejar algunes de les idees-força que han caracteritzat el moviment independentista d'ençà de 2010 | No és cert que la ciutadania funcioni seguint els models racionalistes de l'"homo economicus"

L'historiador i president de la Fundació Congrés de Cultura Catalana, Agustí Alcoberro, durant el debat. | Àlvar Andrés

D'estats i nacions

Comencem per precisar els significats. **L'Estat remet, en totes les seves accepcions, a un mecanisme de poder.** I el poder, com és sabut, s'exerceix a través d'un vell binomi: el format per la repressió i l'adhesió (vulgarment: el garrot i la pastanaga). L'Estat modern neix a Europa en els darrers segles medievals vinculat a un procés prou conegut. D'una banda, i en primer lloc, l'aparició de la guerra d'estat, que substitueix les guerres privades entre senyors pròpies de l'Edat Mitjana. **La guerra legitima l'estat**, el dota del monopoli de la violència, i en criminalitza les altres formes, esdevingudes delinqüència o bandolerisme.

La guerra d'estat implica una mobilització ingent, i creixent, d'efectius -dels milers d'homes convocats en les guerres del segle XIV fins a les desenes de milions de la II Guerra Mundial. La generalització de l'arma de foc assenyalava també novetats i canvis de jerarquia: l'aparició de l'artilleria, l'hegemonia de la infanteria per sobre d'una cavalleria en davallada, i la necessitat creixent de la intendència. A l'Edat Moderna no és estrany que les guerres les guanyin els estats més poblats (com França), o que poden disposar d'ingressos externs quasi permanents -com la Monarquia Hispànica amb les mines americanes de Zacatecas o Potosí.

La guerra d'estat implica un segon moviment: l'impost d'estat. L'impost té com a objectiu la

creació i el manteniment de l'exèrcit permanent. Però l'impost només pot ser efectiu des del consens entre la corona i els notables del país, organitzats en tres estaments o cossos: la jerarquia de l'Església, propietària de terres i vassalls; la noblesa, altre tant; i les viles i ciutats lliures. Per això l'impost es vincula a la consolidació d'assemblees representatives convocades i presidides pel monarca i conformades pels tres braços o estats. Aquests organismes prenen noms diversos: Cort, als regnes hispànics; Estats Generals, al regne de França; Parlament, a Anglaterra; Dieta, a l'Imperi alemany, etc.

Les assemblees representatives generen, doncs, l'impost d'estat, comú a tot el territori, però també el Dret i les institucions de govern i justícia. Cal dir que, a la llarga, **aquells Estats on aviat la corona es va fer amb els impostos, esdevinguts ordinaris, es va imposar, a partir del segle XV, la monarquia autoritària** (i a la llarga absoluta). Mentre aquells on el Parlament va controlar fermament l'aprovació d'impostos, tot mantenint-ne el caràcter extraordinari, van abocar a un model d'estat parlamentari. França i Anglaterra expressen de manera inequívoca, al segle XVIII, la consolidació d'aquesta doble realitat. Potser una de les paradoxes més imponents de la Monarquia Hispànica era la doble condició fiscal (i política) que contraposava les Corones de Castella i d'Aragó -respectivament, sota control de la Corona, i en mans de les Corts Generals i de les seves Diputacions del General, o Generalitats.

Però, com hem esmentat, hi ha un segon factor en el binomi que conforma els Estats. **L'èxit o el fracàs dels Estats moderns es mesura també per la capacitat de generar adhesions.** Els Estats que han reeixit han aconseguit crear consciència (i orgull) de comunitat humana, i de comunitat política, entre els seus membres. I això ens remet a la formació d'una identitat (i, per tant d'alteritats) expressada en alguns ingredients comuns: la llengua, la simbologia, la religió, l'articulació del territori, etc. L'experiència dels segles contemporanis confirma que els Estats fonamentats exclusivament en la repressió tenen grans dificultats per sobreviure a situacions de crisi general -cosa que no és tan evident en aquells que es construeixen sobre la base de comunitats polítiques consolidades.

Aquest darrer element, el de la generació d'adhesions i la formació d'identitats, ens remet també a l'altre concepte que encapçala aquest article: la nació. Diversos historiadors han assenyalat que les nacions europees són el resultat d'un procés de llarga durada, iniciat a la ratlla de l'any 1000, i per definició en moviment i, doncs, permanentment en construcció. El concepte de nació remet inevitablement al d'una comunitat humana, conformada al llarg de la història, sobre un medi físic determinat, i que ha acabat generant uns trets culturals propis, entre els quals destaca la llengua, però també una certa psicologia col·lectiva -allò que els romàntics alemanys anomenaven *volksgeist*, esperit o ànima dels pobles. **Si l'Estat remet al poder i a la política, com a instrument per exercir-la, la nació s'endinsa en la cultura i en la història i la creació culturals.**

Aparentment, les nacions acaben formant estats. Aquest és, si més no, el principi de les nacionalitats enunciat pel president nord-americà Woodrow Wilson a la fi de la I Guerra Mundial. Però probablement més sovint són els estats els que acaben creant nacions. La nació França, per exemple, no abastava més d'un 30% de l'actual territori de la República Francesa a la fi de l'Edat Mitjana. Ha estat l'Estat francès qui ha creat la nació per la doble via ja esmentada de la repressió i l'adhesió -amb dos episodis particularment eficaços: la I Guerra Mundial, que suposà la mobilització (i la desfeta) de tota una generació de joves; i l'escola republicana, que, amb més temps, i d'una manera sens dubte menys traumàtica, generà una llengua i una cosmologia (una geografia i una història) comunes. Ambdós factors han estat conformadors decisius de la identitat nacional francesa contemporània.

A la ratlla del 1900, Europa havia quedat reduïda a una vintena d'Estats mal comptats. Alguns corresponien encara a realitats dinàstiques construïdes sobre la base de conglomerats nacionals molt diversos i escassament unificats, que s'havien creat a través de matrimonis i de guerres. **Avui els estats d'Europa s'acosten a la cinquantena**, i en general es constitueixen en

repúbliques conformades sobre realitats nacionals força més uniformes. Queda clara, doncs, quina ha estat la tendència de la darrera centúria. Però el procés de destrucció de les velles estructures dinàstiques i de conformació dels nous estats-nació no ha estat regular ni uniforme. Altre cop hi han tingut un paper clau les guerres mundials, i en especial els seus desenllaços.

A la fi de la Gran Guerra van implosionar vells Estats plurinacionals com l'Imperi Rus, l'Imperi Austro-Hongarès, o l'Imperi Otomà -i van emergir noves repúbliques com Finlàndia, Polònia, els estats bàltics, Txecoslovàquia o Iugoslàvia (un invent, per cert, que s'ha revelat pervers). També va néixer aleshores l'Estat Lliure d'Irlanda. A la fi de la II Guerra Mundial es van enfonsar els imperis britànic i francès -amb episodis particularment traumàtics per a les metròpolis i la seva opinió pública, com la independència d'Índia - Pakistan i d'Algèria, respectivament. En acabar la Guerra Freda es van activar els processos d'emancipació de les repúbliques bàltiques, caucàsiques i de l'exlugoslàvia.

Doncs bé: un fet que confirma l'**excepcionalitat històrica espanyola**, i la seva pràctica absència d'Europa durant el segle XX, ha estat la seva no-participació (si més no, en clau de protagonista directa o sòcia de primer nivell) en cap de les tres conteses. Heus aquí un motiu clau que explica una anomalia històrica i una assignatura pendent: la pervivència de l'Estat espanyol com a conglomerat dinàstic del tot anacrònic, i la impossibilitat de les nacions que li estan sotmeses de formar repúbliques lliures, malgrat una àmplia voluntat popular reiteradament expressada.

Manifestació de l'ANC a Barcelona, el 2018. Foto: Albert Alemany.

L'Estat català i la nació catalana

En línies generals, Catalunya compleix com a nació i Estat la cronologia esmentada anteriorment. La nació es conforma a la ratlla de l'any mil. Al segle XII ja són evidents alguns dels seus trets constitutius i dels seus símbols: l'aparició del gentilici "català/na" i del corònim "Catalunya"

per definir-ne el col·lectiu; l'ús escrit de la llengua catalana, com a cos lingüístic separat del llatí vulgar; l'aparició de la iconografia de les bandes vermelles sobre fons groc que simbolitza el Casal de Barcelona.

Amb alguns precedents notables, la Cort General de Catalunya es constitueix el 1283, en temps de Pere el Gran, en el marc de les guerres contra França i el Papat pel domini de Sicília. I el 1359, sota el regnat d'un altre Pere, el Cerimoniós, i **en el marc de la guerra contra Castella, apareix la Diputació del General, o Generalitat, l'expressió permanent dels braços o estaments**. En aquest període el Casal de Barcelona construeix memòria i espais de memòria. Amb aquesta voluntat es redacten les quatre grans cròniques de la nissaga, i es funden els panteons de Poblet, Santes Creus i Vallbona de les Monges, destinats a les tombes dels reis i reines. D'altra banda, la pressió dels braços aconsegueix que la Diputació del General es faci càrrec del control dels ingressos i despeses de l'Estat, tot separant finances públiques de finances reials. Fins i tot els funcionaris del rei depenien per als seus sous de la Generalitat.

Aquest model polític, que anomenem *pactisme*, es construeix, doncs, sobre l'existència de dos poders (el de la corona i el dels braços, o de la terra) que es reconeixen mútuament i que estan obligats a establir consensos. Quan això no es produeix, o quan un dels dos pretén imposar-se a l'altre, el conflicte està servit. I en tres ocasions esdevé conflicte bèl·lic: la Guerra Civil del segle XV (1462-72), la Guerra dels Segadors (1640-1659) i la Guerra de Successió (1702-1715). En aquestes dues darreres conteses el govern del Principat s'organitzà en una Junta General de Braços, o Parlament, convocat i presidit per la Diputació del General, amb una amplíssima representació social i territorial.

La nació dels catalans era la "nació política", és a dir, les Constitucions i les seves institucions. **El 1714 assenyala, doncs, la "fi de la nació catalana", en termes estrictament coetanis**. Però allò que resta i perdura és la nostàlgia de les Constitucions, del "bon govern" perdut, que s'expressa de primer mitjançant la guerrilla i els moviments diplomàtics a l'exili, i després amb una tossuda resiliència. Aquest sentiment era plenament vigent i àmpliament compartit ben entrat el segle XIX.

La **Renaixença**, però, trenca amb aquest relat des d'un nou paradigma, importat del romanticisme germànic. **La nació és, ara, la llengua**; i la vindicació de la nació catalana esdevé, en primer lloc, una tasca literària i cultural. "Catalunya pot aspirar encara a la independència", proclama Joaquim Rubió i Ors, *Lo Gaiter del Llobregat* (1841). I afegeix:

"no a la política, puix pesa molt poc en comparació de les demás nacions, les quals poden posar en lo plat de la balança, a més de lo volumen de sa història, exèrcits de molts mils d'homes i esquadres de centenars de naus; però sí a la literària".

El text de Rubió ha estat llegit gairebé sempre en positiu, és considerat de fet el programa de la Renaixença. Però **crec que també s'ha de llegir en negatiu**: Catalunya ha viscut fins ara de la nostàlgia de les Constitucions, de l'Estat català. Aquest és un somni i una quimera. Catalunya pot ser, tanmateix, una nació cultural, però ha d'abandonar les seves aspiracions polítiques.

Per això el catalanisme polític com a tal no apareix fins als darrers decennis del segle XIX. I quan ho fa és en forma de moviment nou, suposadament alliberat de rèmores historicistes. Ningú no planteja aleshores el restabliment de les Constitucions abolides el 1714, sinó un experiment rigorosament contemporani: es proposa un Estatut d'Autonomia. Res a veure, per exemple, amb la reivindicació dels furs al País Basc, o amb la *devolution* del nacionalisme escocès.

L'autonomisme que ha liderat el catalanisme durant el segle XX no ha estat, però, sempre homogeni. El 1931 la República Catalana proclamada per Francesc Macià, en un context de desfeta de la monarquia borbònica espanyola, va donar pas a la primera autonomia real, certament. Però **Macià aconseguí anomenar-la Generalitat de Catalunya, tot introduint una inequívoca reivindicació del dret històric, que no ha estat mai prou aprofundida.** I una bona part dels gestors d'aquella autonomia provenien de l'independentisme, o van seguir aquesta deriva en vista dels esdeveniments. D'altra banda, en els darrers anys de la dictadura franquista, l'Assemblea de Catalunya vindicà "el restabliment provisional de les institucions i dels principis configurats en l'Estatut de 1932", certament, però també, i d'acord amb els signes dels temps, l'"expressió del dret d'autodeterminació".

Des d'aquesta perspectiva resulta paradoxal que, amb l'Estatut de 1979, Catalunya hagi estat autonomista durant tant de temps i de manera tan constant i tranquil·la. Ha estat autonomista el govern, i ho ha estat l'oposició -ja des del moment en què l'Entesa dels Catalans abandonà el 1977 la reivindicació de l'autodeterminació. Les prioritats de l'Estatut de 1979 eren de tipus cultural i educatiu, però no afectaren les estructures essencials de l'estat: fiscalitat, ordre públic i justícia, que van restar en mans espanyoles. Només l'ordre públic va ser traspassat vint anys després, al Pacte del Majestic (1996), tot superant la literalitat del text estatutari -s'hi al·legaren, per una vegada, els drets històrics.

Així les coses, la profunda decepció que suposà la segona Restauració borbònica esclatà de manera massiva el 2010. La manifestació convocada el 10 de juliol per Òmnium Cultural contra el trinxament del nou projecte d'Estatut de 2006 duia un lema binari que marca un punt d'inflexió: "Som una nació. Nosaltres decidim". L'independentisme esdevenia hegemònic.

Una Estat sense cultura?

El xoc de trens de l'octubre de 2017 va evidenciar la diferent composició de les dues locomotores i dels seus vagons. És prematur plantejar-ne ara un balanç, sobretot perquè aquest episodi forma part d'una seqüència que encara està oberta. Però a hores d'ara hi ha dues conseqüències que semblen clares.

D'una banda, l'1 i el 3 d'octubre han modificat la memòria de més de dos milions de catalans i catalanes. La memòria és una facultat individual, però determinats episodis marquen de manera molt similar tots els seus protagonistes. Són moments que modifiquen la percepció col·lectiva de la realitat i els comportaments, i ho fan d'una manera estable o irreversible. Això s'esdevingué, per exemple, el 14 d'abril de 1931, o a la fi de gener de 1939, quan les tropes franquistes van ocupar moltes ciutats i viles de Catalunya; o, encara (per bé que molt activament manipulat pels mitjans de comunicació, que en van construir una justificació del règim de la Transició), el 23-F. Les modificacions de la memòria compartida, bastides sobre els moments de por i de coratge col·lectius tenen una gran capacitat per sobreviure al temps. S'equivoquen aquells que n'han volgut minimitzar els seus efectes.

Marxa de l'ANC per commemorar l'1-O Foto: Adrià Costa.

D'altra banda, l'Estat espanyol ha mostrat la seva veritable cara. Alguns dels *mantras* sobre els quals es va construir l'1 d'octubre ("no s'atreviran a fer-ho", "Europa no ho permetrà") van decaure. De fet, es va evidenciar la veritable realitat autoritària de l'Estat espanyol, que és essencialment la mateixa de 1714 o de 1939.

Gosaríem dir que **l'octubre de 2017 va confrontar una societat civil organitzada, una nació o col·lectivitat política; i un Estat**, vertebrat sobretot a través dels seus aparells repressius i els seus cossos d'alts funcionaris. El que ha passat després encara ho ha posat més en evidència. L'independentisme català ha continuat creixent en aquells àmbits on s'ha construït en xarxa i de manera horitzontal, malgrat l'efecte distorsionador dels partits: lluita antirepressiva, caixa de solidaritat, moviments al carrer, conformació de moviments veïnals, sindicals, professionals i empresarials, construcció d'un relat i d'una simbologia compartides. **I l'Estat s'ha mostrat particularment eficaç allí on ha mobilitzat el seu aparell: cossos repressius, judicatura, hisenda, etc.** El moviment català ha desvetllat els principis de resiliència i de memòria històrica, que s'ha comprovat que estaven profundament arrelats en una majoria social del país. El nacionalisme espanyol d'estat ho ha fet sobre el principi sagrat de la unitat de la pàtria i, a mesura que s'encadenaven les derrotes a Europa i al món, sobre el victimisme ("a Europa no ens volen") i sobre l'esperit de cos -com quan la judicatura espanyola ha qüestionat col·lectivament, i successivament, les sentències de "tribunals regionals", del grup de treball de Nacions Unides o del Tribunal de Justícia de la Unió Europea.

En aquest punt de la partida cal replantejar algunes de les idees-força que han caracteritzat el moviment independentista d'ençà de 2010. En un context de crisi general, l'independentisme va centrar el seu argumentari en temes com: l'espoli fiscal, les mancances de l'educació o la sanitat, l'acollida dels nous immigrants o la defensa de l'estat del benestar. Els arguments al voltant de la llengua, la identitat o la cultura van quedar en un segon pla, o fins i tot sovint han

estat considerats inoportuns o contraproductius. **La gestió de les administracions en mans de partits independentistes ha reduït els pressupostos de Cultura fins a la més absoluta indigència**, sense que tampoc el sector no hagi mostrat una mínima capacitat de reacció. La indústria cultural és una flama que s'apaga, sense generar gaire simpaties, i el patrimoni i la creació culturals estan obertament sota mínims. **Barcelona no és avui una capital cultural homologable ni respectada**. Com a prova de la indigència extrema cal recordar que alguns dels seus gestors posen les últimes esperances en l'establiment de franquícies estrangeres que només contribuiran a ofegar les institucions nacionals i locals.

Deu anys després del seu establiment, és hora de fer un balanç d'aquest paradigma, diguem-ne economicista o materialista. No és cert que la ciutadania funcioni seguint els models racionalistes de l'*homo economicus*. **La política s'ha revelat, en primer lloc, com una afer de cor, i més quan el que hi ha en joc són paraules gruixudes com poder, sobirania o fronteres**. Arribats en aquest punt, els arguments de la butxaca no contribueixen gaire a eixamplar la base, més enllà dels convençuts o dels que ja eren proclius a ser-ho. Més aviat els discursos purament economicistes pequen d'egoisme i esdevenen profundament antiestètics -per no entrar en el complex camp de l'ètica. En alguns casos, si més no, han contribuït a encasellar l'independentisme català en l'àmbit de les regions riques i insolidàries, a la manera de la Lliga Nord de la Padània.

La construcció permanent d'una identitat nacional i oberta és avui més necessària i útil que mai. Fa alguns anys, algú va imaginar la globalització com un procés inevitable d'uniformització cultural. Avui sabem que, juntament amb aquest fenomen, un món globalitzat valora també la singularitat, la diferència, la modernitat construïda des de la pròpia tradició cultural. Els visitants que vénen a Barcelona per segona o tercera vegada (que són la majoria) no hi busquen les mateixes botigues ni els mateixos edificis ni els mateixos museus que a Londres, Sant Petersburg o Nova York. En un món globalitzat l'originalitat és un valor en alça, i no hi ha res pitjor (més radicalment pobletà i empobridor) que la imitació seriada. En cas de dubte, l'usuari (el viatger, el lector, l'espectador) sempre triarà l'original sobre la còpia.

La identitat es projecta cap enfora i cap endins, permet generar un diàleg intercultural amb tots els col·lectius nacionals que avui conviuen amb nosaltres i generar espais de diàleg i de trobada. En unes societats que tendeixen a la segmentació, fomenta la barreja i la construcció d'eines comunes, començant per la llengua. I afavoreix la cohesió social, si va acompanyada (com ha estat sempre aquí) de mecanismes de promoció, d'allò que hem convingut a anomenar l'ascensor social català.

Per tot això, **la cultura** (la preservació del patrimoni cultural, la creació cultural, la indústria cultural) **es revela com un element fonamental en la nostra pervivència com a nació i en la nostra reivindicació de l'Estat**. I la República Catalana, com l'ecosistema polític més idoni per al seu desplaçament.

Diuen que Churchill, en els pitjors moments de la II Guerra Mundial, va ser informat que caldria reduir la despesa en teatre per fer quadrar els pressupostos. "Aleshores, per a què fem la guerra?", va preguntar.

Catalunya ha estat durant tres-cents anys una nació sense Estat, vertebrada des de la cultura. Ara ens pertoca construir un Estat i preservar la nació i la seva cultura, que sempre han estat obertes al món, és a dir, disposades a escoltar i a parlar, a ser-ne subjectes actius i positius.

Segueix el debat iniciat arran de les III Jornades Pensem#NacióXXI:

